

Date: 17th July-2026

INSON QOBILIYATI TUSHUNCHASINING TALQINI VA TASNIFLANISHI

Boboyeva Madina Xaydarovna

Oriental universiteti,

Tillar-2 kafedrası dotsent v.b,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson qobiliyati tushunchasining ilmiy-psixologik mazmuni, uning shakllanishi va rivojlanish omillari hamda qobiliyatlarning asosiy tasnifi tahlil qilinadi. Shuningdek, qobiliyatning shaxs kamoloti, ta'lim jarayoni va kasbiy faoliyatdagi o'rni yoritilib, qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirishning pedagogik hamda psixologik ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: qobiliyat, layoqat, iste'dod, iqtidor, umumiy qobiliyat, maxsus qobiliyat, ijodiy qobiliyat, shaxs, psixologiya.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va yuqori salohiyatga ega insonlarni tarbiyalashni talab etadi. Bunday shaxslarni shakllantirishda ularning qobiliyatlarini o'z vaqtida aniqlash, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir inson o'ziga xos individual imkoniyatlarga ega bo'lib, ular ta'lim-tarbiya, ijtimoiy muhit va amaliy faoliyat jarayonida rivojlanadi. Shu sababli qobiliyat masalasi psixologiya va pedagogika fanlarining eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Qobiliyat shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta'minlaydigan individual psixologik xususiyatlar majmuasidir. U insonning bilim, ko'nikma va malakalarni tez egallashi, ulardan samarali foydalanishi hamda yangi vazifalarni ijodiy hal etish imkoniyatini belgilaydi.

Inson qobiliyati tushunchasining mazmuni Psixologiya fanida qobiliyat insonning ma'lum faoliyat turida muvaffaqiyatga erishishiga xizmat qiluvchi individual-psixologik sifat sifatida talqin qilinadi. Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakaning o'zi emas, balki ularni egallash va amalda qo'llash imkoniyatidir. Bir xil sharoitda ta'lim olgan insonlarning natijalari turlicha bo'lishi ularning qobiliyat darajasidagi farqlar bilan izohlanadi.

Qobiliyatning rivojlanishi tug'ma layoqat va tashqi muhitning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Layoqat insonning biologik va fiziologik imkoniyatlarini ifodalasa, qobiliyat ushbu imkoniyatlarning ta'lim, tarbiya va faoliyat jarayonida rivojlangan shaklidir. Agar tabiiy imkoniyatlar muntazam rivojlantirilmasa, ular to'liq namoyon bo'lmasligi mumkin. Ko'plab psixolog olimlar qobiliyatni shaxsning individual xususiyati sifatida baholaganlar. Ularning fikricha, qobiliyat insonning faoliyat jarayonida shakllanadi, takomillashadi va yuqori natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

Qobiliyatning rivojlanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Ular quyidagilardan iborat:

Date: 17th July-2026

- ✓ irsiy layoqat va tabiiy imkoniyatlar;
- ✓ oila muhiti va tarbiya;
- ✓ ta'lim sifati;
- ✓ o'qituvchining kasbiy mahorati;
- ✓ shaxsning qiziqishi va motivatsiyasi;
- ✓ muntazam mehnat va mashq qilish;
- ✓ ijtimoiy muhit hamda zamonaviy axborot texnologiyalari.

Mazkur omillar uyg'unlashgandagina inson o'z qobiliyatini to'liq namoyon eta oladi.

Qobiliyatlarning tasniflanishi bu psixologik adabiyotlarda qobiliyatlar turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. Umumiy va maxsus qobiliyatlar eng ko'p uchraydigan tasnifga ko'ra qobiliyatlar umumiy va maxsus qobiliyatlarga bo'linadi. Umumiy qobiliyatlar barcha faoliyat turlarida zarur bo'lgan sifatlarni o'z ichiga oladi. Bularga tafakkur, xotira, diqqat, nutq, idrok, kuzatuvchanlik va mantiqiy fikrlash kiradi. Ushbu qobiliyatlar insonning har qanday kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi. Maxsus qobiliyatlar esa ma'lum bir faoliyat sohasida namoyon bo'ladi. Jumladan:

- ✓ matematik qobiliyat;
- ✓ musiqiy qobiliyat;
- ✓ badiiy qobiliyat;
- ✓ sport qobiliyati;
- ✓ texnik qobiliyat;
- ✓ pedagogik qobiliyat;
- ✓ til o'rganish qobiliyati;
- ✓ tashkilotchilik qobiliyati.

Mazkur qobiliyatlar insonning muayyan yo'nalishda yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi.

Nazariy va amaliy qobiliyatlar. Nazariy qobiliyat ilmiy tafakkur, tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarishda namoyon bo'ladi. Amaliy qobiliyat esa bilimlarni real hayotda qo'llash, muammolarni hal qilish va amaliy faoliyatni samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Reproduktiv va ijodiy qobiliyatlar. Reproduktiv qobiliyat mavjud bilim va tajribani o'zlashtirish hamda undan foydalanishni bildiradi. Ijodiy qobiliyat esa yangi g'oya yaratish, yangicha yechim topish, innovatsion fikrlash va nostandart vaziyatlarda samarali qaror qabul qilishni ifodalaydi. Bugungi kunda aynan ijodiy qobiliyat innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Iste'dod va iqtidor tushunchalariga ta'rif berilganda, qobiliyatning yuqori darajada rivojlangan shakli iste'dod deb ataladi. Iste'dodli inson muayyan faoliyatda tengdoshlariga nisbatan yuqori natijalarga erishadi. Agar iste'dod muntazam mehnat va qulay sharoit bilan qo'llab-quvvatlansa, u yuksak mahorat hamda buyuk yutuqlarga olib keladi. Iqtidor esa shaxsning yuqori intellektual imkoniyatlari va murakkab faoliyatni tez o'zlashtirish salohiyatini bildiradi. Iqtidorli yoshlarni aniqlash va ularni qo'llab-quvvatlash ta'lim tizimining muhim

Date: 17th July-2026

vazifalaridan biridir. Qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik ahamiyati shundaki ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning ijodiy fikrlashi hamda mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'qituvchi har bir o'quvchining qiziqishlarini aniqlashi, ularni rag'batlantirishi va individual yondashuv asosida ta'limni tashkil etishi lozim. Bunday yondashuv qobiliyatlarning to'liq namoyon bo'lishiga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, inson qobiliyati shaxsning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlovchi muhim psixologik omildir. U tug'ma layoqat, ta'lim-tarbiya, ijtimoiy muhit va shaxsning o'z ustida ishlashi natijasida shakllanadi hamda rivojlanadi. Qobiliyatlarni umumiy va maxsus, nazariy va amaliy, reproduktiv va ijodiy turlarga ajratish ularning mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi. Bugungi kunda har bir insonning qobiliyatini erta aniqlash, uni maqsadli rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Bu esa jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash hamda innovatsion taraqqiyotni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davletshin, M. G. Umumiy psixologiya: darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
2. G'oziev, E. G'. Umumiy psixologiya: darslik. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
3. Rubinshteyn, S. L. Osnovy obshchey psixologii. – Sankt-Peterburg: Piter, 2002.
4. Vygotskiy, L. S. Psixologiya razvitiya cheloveka. – Moskva: Eksmo, 2005.
5. Leontev, A. N. Deyatel'nost. Soznaniye. Lichnost. – Moskva: Smysl; Akademiya, 2005.

